

جمهوری اسلامی ایران و مطالبات زنان

سمیه السادات شفیعی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چکیده

در مقاله حاضر، ضمن تأکید بر نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی، دوران جنگ و دوران سازندگی و اصلاحات، دستاوردهای حضور زنان در عرصه‌های عمومی و خصوصی مطرح شده است. همچنین با نگاه به آمار طلاق‌ها زن خواسته، به تعویق افتادن سن ازدواج دختران، پایین آمدن آمار باروری، افزایش تعداد دانشجویان دختر، افزایش زنان باسواد، مشارکت گسترده زنان در راه‌اندازی سازمان‌های غیردولتی، شرکت پرشور در انتخابات مجلس و شوراها به عنوان کاندیدا، تغییر و تحولات خواسته‌ها و اهداف زنان، در شرایط کنونی جامعه ایران بیان شده است. در انتها، به بیان مطالبات کلی چون نیاز به بازتعریف نقش زنان در عرصه خصوصی در پرتو الگوی دموکراسی در خانواده و با الهام از چهره‌های برجسته فرهنگ اسلامی، اشتغال‌زایی برای زنان هماهنگ با ظرفیت متخصصین تربیت‌یافته موجود، پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها

زنان و انقلاب، جنگ، دوران سازندگی و اصلاحات، رسانه، شرکت در انتخابات، سازمان‌های غیردولتی، اشتغال زنان و مطالبات زنان.

درآمد

بیش از ۲۷ سال از پیروزی انقلاب اسلامی می‌گذرد؛ انقلابی که زنان در پیروزی آن سهم بزرگی داشتند.

در پی وقوع این انقلاب که با آرمان‌های تساوی طلبانه و برابری خواهانه آغاز شد، اوج گرفت و به پیروزی رسید، به طور طبیعی توقعات عدالت خواهانه را در بین همه اقشار جامعه بالاخص زنان دامن زد.

علاوه بر مطالبات فعالان زن که همواره از آغاز نظام جمهوری اسلامی خودی نشان داده‌اند، مطالبات عامه زنان نیز با موج فزاینده خود کم و بیش رخ می‌نماید و بی‌تردید علم توجه بدان بحران ساز خواهد بود.

برای روشن شدن نقش زنان در حفظ و تداوم نظام جمهوری اسلامی، باید از اولین روزهای پیروزی انقلاب بررسی را آغاز کرد و حضور زنان را در سایر دوره‌هایی گرفت.

۱. دوران انقلاب

انقلاب به عنوان حرکتی گسترده، هنجارشکن و خشونت آمیز که در پی تحولی جدی است در ایران به همان اندازه که مردانه تلقی شد، زنانه نیز بود. توحیدی می‌نویسد: زنان ایرانی در اواخر سلطنت پهلوی و در روند انقلاب اسلامی نقش مؤثری را ایفا کرده‌اند. در محیط کار، دانشگاه، وابستگی و یا ارتباط فامیلی با مردان مبارز جذب سیاست و ایدئولوژیهای رادیکال آن دوره شدند

و به مبارزه علنی با شاه پرداختند. در آن دوره بیشتر زنان انقلابی وابسته به دو جناح اسلام‌گرا و مارکسیستی بودند. توده زنان ایرانی نیز در روند انقلاب ساکت نبودند. آنها با توزیع جزوات، پناه دادن به زخمی‌ها یا فعالان سیاسی مورد حمله در تظاهرات خیابانی، سنگ‌سازی در برابر پلیس و جنگ زیرزمینی به عنوان اعضای جنبش چریکی خودی نشان دادند. (Tohidi, 1994:251) بتریج در این خصوص می‌نویسد: زنان در جریان انقلاب به عنوان یک فرد ایرانی عمل کردند. در آتش‌سوزی سینما رکس آبادان سوختند، در جریان ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ در کنار مردان کشته شدند. آنها خشمشان را نه به عنوان مادر و همسر و خواهر و دختر، بلکه به عنوان فرد مستقل نشان دادند. (رنجبر، ۱۳۸۳: ۱۰۱ به نقل از Betteridge, 174)

در حقیقت انقلاب در جامعه سنتی چون ایران به زنان اجازه داد تا در قالب حرکت‌هایی چون راهپیمایی ضمن برقراری ارتباط با هم‌نوعان و همجنسان خود، از فضای عرصه خصوصی کنده و در حوزه عمومی آن‌هم درباره تقاضاهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی فریاد زنند. لذا نه تنها قالب طغیان‌گر انقلاب باعث بلوغ فزاینده و همه‌گیر سیاسی اجتماعی زنان ایران شد، بلکه طریقه طرح دعوی و تقاضا را آن‌هم دوش به دوش مردان به قشر عظیمی از زنان آموخت و حتی آنان را وادار به تمرین کرد. در همان دوران انقلاب و بعد از آن،

سازمان‌های مختلف زنان فعال بودند و نشریه‌های خود را منتشر می‌کردند.

۲. دوران جنگ

هرچند موج غافلگیرکننده جنگ در مدت کوتاهی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، موجب افت روندهای طبیعی موجود در آن دوره در عرصه‌های مختلف گشت و این‌گونه بر زندگی زنان (به‌عنوان مادران، همسران و خواهران رزمندگان و همچنین به‌عنوان هموطنانی که در نقاط مرزی خانه و کاشانه شان مورد حمله دشمن متجاوز قرار گرفته و یا زیر بمباران و حملات موشکی بیم‌جان داشتند) تأثیر نهاد، اما عرصه‌های جدیدی را هم به روی آنان گشود. این جنگ سهمگین که تنها حریف مذکر می‌طلبید نتوانست زنانی را که با رشد آگاهی اجتماعی سیاسی پیش از انقلاب و در جریان انقلاب در صحنه آمده بودند به خانه بازگرداند. لذا بسیاری از زنانی که در دوران انقلاب فعال بودند به نوعی دیگر به فعالیت‌های خود ادامه دادند. تهیه مواد غذایی و پوشاک برای سربازان در مساجد، شرکت در جلسات و عطا و خطاب و سخنرانی‌های پرشور انقلابی مشغول شدند. این فعالیت‌ها به نوعی باعث شد که آگاهی زنان، که در دوران انقلاب تقویت شده بود، پایدار بماند. در این میان، برخی از زنان به لحاظ تصدی مشاغلی چون پزشکی، پرستاری و امداد نقش مستقیمی در ارتباط با جنگ داشتند. از سوی

دیگر، نقش زنان در دادن روحیه و دلگرمی به خانواده‌ها، مراقبت از فرزندان و توجه به نیازهای عرصه خصوصی در غیاب مردان در دوران سخت اقتصادی قابل توجه است.

همان‌طور که دکتر پیران می‌گوید: بسیج و بسیج‌گری به تحقق انقلاب و جنگ محدود نماند بسیج برای جنگ باعث شد زنان در تجمع‌های زیادی شرکت کنند که این تشکل‌ها قدرت بسیج شدن زنان را افزود. (پیران، ۱۳۸۰: ۳۷) نظام جمهوری اسلامی به دلیل داشتن ماهیت مردمی از همان ابتدا با فراخوان‌های گوناگون به بسیج مردمی در مقاطع مختلف به فراخور شرایط داخلی و بین‌المللی پرداخته است. در این میان، نه حکومت اسلامی ایران توانست از حضور زنان چه به لحاظ کمی و چه به لحاظ کیفی در عرصه عمومی و انعکاس این حضور در رسانه‌های جهانی چشم‌پوشد و نه خود زنان حاضر شدند عرصه را به بهانه تصدی مسئولیت‌های عرصه عمومی و خصوصی خالی گذارند. لذا در راهپیمایی‌ها، تجمعات، انتخابات و... زنان حضوری جدی داشته‌اند.

۳. دوران سازندگی و اصلاحات

پس از جنگ، از دوران سازندگی تا به امروز، نشریات زنان نقش مهمی در بازگویی خواسته‌های زنان داشته‌اند. پیام‌هاجر، روزنامه زن، فصلنامه فرزانه، مجله زنان، نشریه جنس دوم، نشریه فصل زنان، فصلنامه پژوهش زنان و

نشریه صدای زن به همت جمیله کدیور و راه‌اندازی سایت‌های زنان همه‌نشان می‌دهند که رسانه‌های عمومی زنان مسائل زنان را در رأس مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی قرار داده‌اند.

درباره دوران اصلاحات باید گفت یکی از پررنگ‌ترین دوران حضور زنان در تاریخ این مرز و بوم، تحقق حرکت اصلاح‌طلبی است که زنان در آن نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. هرچند در تمام طول زمامداری دولت اصلاحات برخورد ضد و نقیضی با جنبش زنان صورت گرفت، اما حضور زنان در پاسخ به ندای حرکت اصلاح‌طلبی و به قدرت رسیدن این دولت انکارناپذیر است. در کل می‌توان رابطه‌ای دوسویه را در این خصوص در نظر داشت:

گفتمان اصلاحات ضمن ترویج فضایی نو در عرصه‌های مختلف اندیشه و عمل و تأکید بر لزوم بازاندیشی و برنامه‌ریزی مجدد برای تداوم نظام جمهوری اسلامی هماهنگ با شریعت و مقتضیات عصر حاضر، نویدی برای بازاندیشی و تغییر مدیریت شده در خصوص وضعیت زنان و چالش‌ها و آسیب‌های مبتلا به آنان بود. از سوی دیگر، زنان با درک شرایط موجود و وقوف به مسائل و مشکلات خود به اتکای آگاهی‌های سیاسی اجتماعی خود که به خصوص با افزایش سطح سواد، افزایش تعداد دانشجویان زن، افزایش نیروی ماهر و متخصص زن و ارتقای کمی و کیفی و مسائل ارتباطی در کنار جریان‌های

سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جهانی محقق شد، به ندای اصلاحات لبیک گفتند.

پر واضح است که وجود حضرت امام خمینی(ره) و سیاست‌گذاری ایشان در خصوص احترام به زنان نقش تعیین‌کننده‌ای در حضور پررنگ زنان پس از انقلاب اسلامی داشته است. ایشان با تأکید بر جایگاه والای مادری در اسلام به فرهنگ‌سازی راهگشایی در راستای توجه و تکریم زنان اقدام نمودند. جدا از آن باید توجه داشت که طبق قانون اساسی نه تنها محدودیتی بر زنان اعمال نمی‌شود بلکه اصالتاً نگاهی تمایزگذار به لحاظ جنسیتی به فرد ایرانی وجود ندارد. لذا کلام قول امام(ره) به عنوان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و نص صریح قانون اساسی، آشکارا با تبعیض جنسیتی مخالفت می‌ورزد.

در حال حاضر، نیمی از جمعیت کشور ما را زنان تشکیل می‌دهند (اعظم خاتم، شرق: ۸۳/۴/۲۴، شماره: ۲۴۰: صفحه زندگی) جمعیت زنان کشور در سال ۱۳۶۵ به شکلی است که از ۴۰/۹ میلیون نفر، زنان ۲۴/۳ میلیون نفر را تشکیل می‌دهند. این نسبت در سال ۱۳۷۵ به ۴۹/۲ درصد افزایش یافته و تعداد زنان به ۲۹/۵۴ میلیون نفر می‌رسد. از این نسبت ۶۰/۹ درصد را زنان شهری، ۳۸/۷ درصد را زنان روستایی و ۰/۴ درصد را زنان غیر ساکن در مناطق شهری و روستایی تشکیل می‌دهند. برآوردها نشان می‌دهد جمعیت زنان در سال ۱۳۸۰ با ۸/۳ رشد نسبت به سال ۱۳۷۵ به ۳۷/۹۹ میلیون نفر رسیده

است. (سالنامه آماری کشور)

۴. تلاش زنان در راستای بیان مطالبات خود

زنان در تمام این سالها مطالبات خود را برای تغییر وضع موجود که حاکی از کم توجهی به نیازها، نادیده گرفتن استعدادها و پتانسیلها با توجه به نقشهای محوله به آنها در خانواده و عرصه خصوصی است به مراتب ابراز داشته اند و البته موفقیت‌هایی نیز کسب کرده اند، که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱-۴. تلاش برای ایجاد حساسیت اجتماعی نسبت به مسائل زنان و انجام اصلاحات قانونی

این موارد مربوط به نابرابری موقعیت زنان و نادیده گرفتن شایستگی و مهارت‌های آنان به شکل رسمی و غیر رسمی است. حقوقی چون تعدیل حق مردان برای طلاق از طریق اعمال شیوه‌هایی همچون: محاسبه نرخ مهریه به روز و محاسبه اجرت‌المثل، همچنین دادن حق مشاوره به زنان حقوقدان در دادگاه‌ها، بحث درباره افزایش قانونی سن ازدواج، خروج زنان از کشور برای تحصیل بدون مجوز مردان، تغییر مفهوم عسر و حرج، تامین اجتماعی زنان خانه دار و بحث حضانت از جمله مواردی است که مورد توجه زنان حقوقدان و فعالین زن در سال‌های اخیر قرار گرفته است. البته باید توجه

داشت که این بحث محدود به حوزه عمومی نمی‌باشد و در حوزه خصوصی نیز تحولاتی در راستای کاهش مردسالاری و اعمال سلطه مردان رخ داده و موجب تغییر شرایط موجود در خانواده‌ها گشته است.^(۱)

۲-۴. شرکت زنان در اجلاس‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی (پکن، ۱۹۹۵ و مومبای، ۲۰۰۴)

شرکت زنان در این جلسات چه به شکل رسمی از سوی نهادهای دولتی و چه از سوی سازمان‌های غیر دولتی به آنها اجازه داده تا با طرح مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی زنان ایران در سطح جهانی اهمیت خاصی در این خصوص ایجاد شود. علاوه بر انعکاس داخلی و خارجی این حضور، گزارش‌های ویژه و کتبی و نیز به قلم حضار چاپ شد و در مجموع زمینه‌ساز رقابتی برای حضور نمایندگان سازمان‌های غیر دولتی و دولتی در مجامع بین‌المللی آتی گشت تا ضمن گفت‌وگو و تبادل تجارب شکاف جریان‌های داخلی و خارجی زنان تا اندازه‌ای آشکار و بعضاً ترمیم شود.

۳-۴. بحث درباره مسائل زنان به صورت عمومی و در سطح رسانه‌ها

در حوزه رسانه‌های جمعی چون تلویزیون شاهد برنامه‌هایی چون اخبار زنان و مجموعه‌هایی چون با تو، دخترانه و... با موضوع محوری زن هستیم. در حوزه نشریات

نیز بحث در خصوص موضوع زنان داغ است؛ به شکلی که بیشتر نشریات اصلاح طلب ستونی و یا صفحه‌ای ویژه مباحث زنان در نظر گرفته و سایر جراید نیز به فراخور به مسائل زنان می‌پردازند. آفاری در خصوص موضوعات منتشر شده در نشریات معتقد است که این موضوعات نشان از تحول نظری نویسندگان و نخبگان در زمینه مسائل زنان دارد. بدین معنا که

در بحث از فمینیسم، زنان و مردان نویسنده به تدریج از صحبت درباره حقوق زن بر اساس خصوصیات فطری او (مهربانی، عطوفت یا عواطف مادری) فاصله گرفته‌اند و به بحث ساختارهای جنسیتی (نقش خانواده، اجتماع و بنیادهای فرهنگی در شکل‌گیری خصوصیات

به اصطلاح «زنانه» یا «مردانه» توجه نشان می‌دهند. به علاوه، در این نشریات به نقد اصولی نظریات گوناگون درباره مسائل زنان نیز پرداخته شده است. برای مثال، با بازنگری منابع فقهی، امکان تفسیر مجدد اصول و احکام فقهی مربوط به زنان فراهم شده است و همچنین با نقد دیدگاه‌های روشنفکری دینی درباره زنان، محدودیت‌های فکری، فرهنگی و سیاسی این جریان را به نقد و بررسی گذاشته است. (آفاری، ۱۳۸۲: ۳۲-۲۸)

مطرح کردند. در نتیجه، رسانه‌های جمعی زنان، مردان و اجتماع مردسالار را به نوعی مجبور کردند تا حرفهایشان را بشنوند. آثار فراوان سینمایی که سال‌های اخیر در حوزه زنان ساخته شده است، فصل جدیدی در طرح مسائل زنان از طریق سینما گشوده است. در این میان، وجه سیاسی آثار سینمایی از این دست مورد توجه مخاطبین خاص خود قرار گرفته است.^(۱)

تئاتر زنان با محور قرار دادن موضوع زنان توانسته در قالب چهار جشنواره^(۳) خود را عرضه کرده، مخاطبان خویش را بیابد. در عین حال، آثار به یاد ماندنی تئاتر کشور با توجه به نقش زن و تحولات آن در عصر حاضر سهم خاصی در پرداختن به مباحث زنان داشته است.^(۴)

انتشار مجله ندا به همت زهرا مصطفوی، پیام زن به همت سازمان تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ریحانه به همت مرکز امور مشارکت زنان، زن فرزانه، مجله ایران‌دخت، سروش بانوان، مشکاه‌النور، به همت دانشگاه امام صادق(ع)، نشریه پیام هاجر به همت اعظم طالقانی، روزنامه زن به همت فائزه هاشمی، فصلنامه فرزانه به همت محبوبه عباسقلی‌زاده، مجله زنان به همت شهلا شرکت، نشریه جنس دوم و در پی آن فصل زنان به همت نوشین احمدی خراسانی، فصلنامه پژوهش زنان به همت ژاله شادی‌طلب، نشریه صدای زن به همت جمیله کدیور، نشریه حقوق زنان به همت اشرف گرامی زادگان و نشریات دیگری چون زن

۴-۴. حضور پر رنگ زنان در عرصه رسانه

سینمای زنان ایران نیز به همت هنرمندان زن، مسائل زنان را در سطح وسیع دیگری از اجتماع

روز، نداء، محبوبه، الطاهره و... نشان از تلاش زنان در طرح مباحث خود در بستر شرایط امروز جامعه ایران و با توجه به تحولات جهان در قالب ارگان زنان دارد.

در زمینه تولید کتاب چه در قالب نویسندگی، مترجمی و یا ویراستاری آمارها نشان می دهد که از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۷، ۱۴۷۴۹۱ عنوان کتاب منتشر شده که از این تعداد ۴۶/۸۷ درصد را مردان و ۱۲/۵۴ از آن را زنان به تنهایی تولید کرده اند. اما روند مشارکت زنان در تولید کتابی از نرخ صعودی است چنانکه در سال ۱۳۵۷ کتاب هایی که مردان تولید کرده اند ۳۰ برابر زنان بوده است، در حالی که این نسبت در سال ۱۳۷۷ به ۵ برابر تنزل یافته است. (پارسا، ۱۳۸۱: ۲۵) تعداد زنان ناشر با ۵۶/۰۶ درصد رشد نسبت به سال ۷۶ در سال ۸۰ به ۱۰۳ نفر رسید. تعداد زنان مولف در همین زمان با ۲۵۶/۶۴ درصد رشد به ۱۳۰۹ نفر رسید. تعداد زنان مترجم نیز با رشد ۲۳۰/۸۴ درصدی به ۷۰۸ نفر رسید. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰)

راه اندازی سایت و وبلاگ های زنان که مورد توجه بسیاری از کاربران اینترنتی قرار گرفته است، از دیگر فعالیت های رسانه ای زنان محسوب می شود.

۴-۵. افزایش حضور زنان در ورزش

نرخ رشد تعداد مکان های ورزشی دولتی در

سال های ۷۶ تا ۸۲ بیش از ۲۲۴ درصد است. نرخ رشد تعداد مکان های ورزشی خصوص نیز در دوران مشابه رشد ۶۳/۶۳ درصدی داشته است. تعداد ورزشکاران زن تحت پوشش سازمان تربیت بدنی در سال ۱۳۸۳ نسبت به سال ۱۳۷۶، ۴۲/۵۵ درصد رشد داشته است. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰) هرچند برخی معتقدند در زمان دولت اصلاحات این امکان برای زنان فراهم شد که نسبت به گذشته بیشتر ورزش کنند، اما به نظر می رسد همت و تمایل آنان در این رابطه اهمیت خاص خود را داشته است. از سوی دیگر، برگزاری چهارمین دوره بازیهای زنان مسلمان در مهرماه ۱۳۸۴، بازی های زنان پایتخت های کشورهای اسلامی در سال ۱۳۸۳ و همچنین کسب مقام های ملی و بین المللی نشانگر حضور گسترده زنان در فعالیت های ورزشی است.

۵. طرح و برنامه ریزی برای رشته مطالعات زنان

این رشته به عنوان دوره ای بین رشته ای در سطح کارشناسی ارشد و برگزاری و جذب دانشجوی (۵) در این رشته نشان از اهمیت موضوعات زنان و خلا محسوس ناشی از نادیده انگاشتن وضعیت زنان، معضلات و پتانسیل های آنان در کنار اطلاع از شرایط جهانی و تاریخی با تاکید بر مطالعات بومی دارد.

بیان مطالبات صرفاً در تغییرات مشهود فعالیت زنان خود را نشان نمی‌دهد؛ بلکه همواره خواسته‌های پنهان برای تغییر که برآمده از کنش‌های واقعی و عمیق اجتماعی‌اند در غالب موارد نه چندان اندک خود وجود دارند. این موارد گرچه در نگاه اول ارتباط مستقیمی با خواست تغییر ندارند، اما تقاضای تغییر رادر خود نهفته داشته، در عرصه‌های مختلف آن را به ثمر رسانده، دستاوردهایی نیز کسب کرده است.

۳-۵. به تعویق افتادن سن ازدواج دختران

این موضوع شاخص دیگری است که خواست تغییر را نشان می‌دهد. (مطیع، ۱۳۸۱: ۳۵) هر چند برخی نابرابری تعداد مردان و زنان به لحاظ سنی مناسب برای ازدواج را عامل مهمی در این رابطه می‌دانند. اما به نظر می‌رسد تحولات بنیادینی در خواست‌ها و آرمان‌های زنان رخ داده است. چنانکه نتایج یک پژوهش ملی که در سال ۱۳۸۱ توسط مرکز مشارکت امور زنان درباره مطالبات زنان انجام شد، نشان می‌دهد "تسهیل ازدواج" به عنوان خواسته نهم زنان، جایی در پایین جدول را به خود اختصاص داده بود که به قول زهرا شجاعی قابل توجه کسانی است که تلاش می‌کنند ازدواج را اولویت مهم زنان جلوه دهند.^(۶) (بنی یعقوب، سایت روزآنلاین)

۴-۵. پایین آمدن آمار تولد و باروری

این امر تا حدودی بیانگر این موضوع است که زنان دیگر نقش خود را محدود به بارداری و فرزندآوری تصور نمی‌کنند. از این رو، داشتن فرزند برای بسیاری از زوج‌ها به تعویق می‌افتد؛ چراکه الگوی زندگی مشترک بر اساس مناسبات جدیدی چون تفاهم، رضامندی طرفین و

۱-۵. افزایش طلاق‌های زن‌خواسته

۸۰ درصد طلاق‌های مربوط به سال‌های ۷۰ تا ۷۹ به صورت طلاق‌های زن‌خواسته ثبت شده‌اند. این زنان اغلب جوان (۱۸ تا ۳۰ ساله) و دارای تحصیلات عالی بوده‌اند. (مطیع، ۱۳۸۱: ۳۵) بی شک چنین آمار بالایی نشان از سطح بالای تقاضا زنان برای تغییر آن زندگی است که پیش از آن صرفاً مردانه تلقی می‌شد و هنوز هم در ید تصمیم‌گیری مردان است.

۲-۵. تغییر نگرش دختران جوان نسبت به

مادرانشان

این تغییر نگرش در خصوص وظیفه اصلی زن در جامعه و سهم دو برابر دختران در مخالفت با ارجحیت در خانه ماندن زن در مقایسه با نسل گذشته ۴۷۵ درصد در مقابل ۲۲/۲ درصد بوده است. این موضوع نشان دهنده تحولاتی است که در انتظار و خواست‌های دختران جوان روی

خانواده عدالت محور در همه کارکردهای خانواده تعریف و بازتولید می شود.

۵-۵. افزایش تعداد دانشجویان دختر

افزایش دانشجویان دختر در سطح دانشگاه های کشور مبین خروج دختران از خانه و تمایل آنها به حضور در جامعه و کسب فرصت های برابر آموزشی است. تعداد دانشجویان دختر در دانشگاه ها و موسسه های آموزش عالی است در سال ۷۶ حدود ۳۷ درصد بود و در سال ۱۳۸۳ به بیش از ۵۳ درصد رسید که در حقیقت یک رشد ۴۷ درصدی را نشان می دهد. افزایش دانشجویان دختر در دانشگاه آزاد اسلامی در همین مدت نشان از رشد ۲۷۷۶ درصدی دارد. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰)

بنی یعقوب در خصوص افزایش استقبال زنان از سوادآموزی می نویسد: در حالی که نرخ رشد باسوادی مردان در گروه سنی ۱۵ساله و بالاتر در سال های ۷۶ تا ۸۲ برابر با ۸ درصد بوده، نرخ رشد باسوادی زنان در این گروه ۱۴ درصد است. اگر چه باسوادی زنان در این دوره از یک روند صعودی برخوردار بوده است، ولی همواره در سطحی پایین تر از مردان قرار داشته است. (بنی یعقوب، سایت روزآنلاین) البته زنان روستایی به مراتب عقب ماندگی بیشتری نسبت به زنان شهری دارند. اما آمارهای نشان از افزایش چشمگیر نرخ باسوادی در بین آنها دارد. شادی طلب نرخ زنان باسواد جامعه روستایی را در سال ۱۳۳۵، ۱ درصد و در سال ۱۳۷۰، ۵۴ درصد می داند. (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۴۲)

۷-۵. مشارکت گسترده زنان و راه اندازی و

اداره سازمان های غیر دولتی

حضور زنان در عرصه سازمان های غیردولتی و مشاغل غیر رسمی و همکاری در این امور بسیار فعالانه بوده، چنانکه طبق آخرین آمارها تعداد

۶-۵. افزایش زنان باسواد

رشد چشمگیر تحصیلات زنان فقط به آموزش عالی محدود نمی شود. جدول زیر بیانگر نسبت باسوادی زنان و مردان است.

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹
تعداد کل باسوادان	۱۴/۶	۲۹/۴	۴۷/۵	۶۱/۸	۷۹/۵	۸۲/۲	۸۱/۶	۸۳/۷	۸۴/۴
تعداد زنان باسواد	۷/۳	۱۷/۹	۳۵/۵	۵۲/۱	۷۴/۲	۷۶/۲	۷۷/۹	۷۹/۵	۸۰/۵
تعداد مردان باسواد	۲۲/۳	۴۰/۱	۵۸/۹	۷۱	۸۴/۷	۸۶/۲	۸۷/۹	۸۸/۳	۸۸/۷

(رنجبر، ۱۳۸۳: ۱۱۳) به نقل از روابط عمومی سازمان آموزش و پرورش

سازمان‌های غیر دولتی زنان تا پایان سال ۱۳۷۹ به ۲۴۸ سازمان رسیده است. این میزان نسبت به سال ۱۳۷۶، ۲/۷ برابر رشد را نشان می‌دهد. این در حالی است که تنها در سال ۱۳۸۱، ۱۴۰ سازمان غیر دولتی زنان در کل ایران تشکیل شده است. (سرایبی، صعود ناگهانی، شرق) تنها در سال ۱۳۸۳، ۴۸۰ سازمان غیر دولتی زنان ثبت شده است که از این میزان ۱۳۲ مورد در زمینه فعالیت‌های خیریه، ۲۴۵ مورد در زمینه فعالیت‌های فرهنگی اجتماعی و ۱۱۲ مورد در زمینه فعالیت‌های تخصصی، صنفی مجوز گرفته‌اند. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰) پر واضح است که این آمار نشان می‌دهد که زنان می‌خواهند در برابر حوزه‌های رسمی اشتغال که برایشان میسر نیست، راهی باز کنند. (مطیع، ۱۳۸۱: ۳۵) الهه کولایی معتقد است وجود چنین سازمان‌هایی می‌تواند به نظام‌مند شدن تحولات در عرصه مسائل زنان یاری رساند. در حقیقت، زنان دریافته‌اند که بدون تشکل و سازماندهی قادر به دفاع از حقوق انسانی خود نیستند. (کولایی، ۱۳۸۳: ۸۴) ایجاد انجمن‌های صنفی زنان (روزنامه‌نگاران، معلمان، پرستاران، وکلا و غیره) نیز نشان‌دهنده تلاش صنفی زنان در راه تحقق عدالت جنسیتی است. در این راستا، دستاوردهایی نیز کسب شده است، از جمله: فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی زنان زرتشتی و کلیمی و ارمنی و همکاری‌شان با زهران

شجاعی و شهلا حبیبی و نمایندگان زن مجلس و زنان حقوقدان، که باعث تصویب لایحه برابری دین اقلیت‌ها و مسلمانان در هیئت دولت شد، قابل اهمیت است. دیگر سازمان‌های غیردولتی زنان نیز قدم‌های بسیار بلندی در جهت توانمندسازی زنان محروم و دموکراتیک کردن نهادهای درون ساختار قدرت و جامعه مدنی برداشته‌اند. برای مثال، چهره‌های برجسته‌ای از زنان در زمینه خودکشی و اعتیاد زنان و کودکان خیابانی، در کمک به زنان معلول، در مورد زنان محروم شهر و روستا، در کمک به استخدام و کسب درآمد زنان، در زمینه زنان و مبارزه با آلودگی‌های محیط زیست و کسب درآمد برای زنان سرپرست خانواده در مناطق فقیرنشین، در ایجاد فعالیت‌های درآمدزا و تشکیل تعاونی‌های زنان و در پیشبرد طرح‌های مختلف در مناطق روستایی فعالیت‌های چشمگیری داشته‌اند. (رستمی، ۱۳۸۳: ۴۵-۴۲)

۵-۸. شرکت پرشور در انتخابات مجلس و

شوراها به‌عنوان کاندیدا

در دوره اول مجلس شورای اسلامی تنها ۴ نماینده (۷۶۶ درصد) از مجموع ۹۰ نماینده زن بودند. این تعداد تا سه دوره ثابت باقی ماند. در دوره چهارم از ۸۶ داوطلب زن ۹ نفر (۳/۶ درصد) به نمایندگی برگزیده شدند. در دوره پنجم تعداد داوطلبان زن به ۳۵۱ رسید که از میان آنها ۱۴ نفر (۵/۶) انتخاب شدند. در دوره ششم از میان ۵۰۴

داوطلب ۱۳ نماینده زن (۴/۴) به مجلس شورای اسلامی راه یافتند. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰) بی شک رشد قابل توجه مشارکت زنان در انتخابات مجلس به عنوان داوطلب که از یک سو مبتنی بر تمایل زنان به مشارکت در عرصه عمومی و سیاست است و از سوی دیگر دلالت بر حس

مسئولیت پذیری و توانمندی بالای زنان علی رغم همه محدودیت‌ها و فشارهای موجود دارد نیز از اهمیت زیادی برخوردار است.

در نخستین انتخابات سراسری شوراهای شهر و روستا که پس از انقلاب در سال ۷۷ برگزار شد، ۷۳ درصد از نامزدهای انتخابات را زنان تشکیل دادند. زنان در این انتخابات توانستند یک سوم از کرسی‌های اصلی نمایندگی شوراهای شهر را به خود اختصاص دهند. در همه مراکز استان‌ها به استثنای ایلام، سنندج و یاسوج زنان به عنوان اعضای اصلی شورای شهر برگزیده شدند. در پایان انتخابات، در ۱۰۹ شهر ۱۱۴ زن به عنوان نفرات اول و یا دوم وارد شورای شهر شدند. در ۱۷۶ شهر حداقل یک زن، در ۴۸ شهر دو زن، در ۸ شهر سه زن و در ۱ شهر چهار زن از اعضای اصلی شوراهای منتخب مردم بودند. در

یکی از روستاهای کهنوج در استان کرمان، تمامی اعضای اصلی و علی‌البدل شورای روستا از میان زنان انتخاب شده بودند. (بنی‌یعقوب، سایت روزآنلاین) آفاری تعداد شرکت‌کنندگان در انتخابات اول شوراهای (سال ۷۷) را ۲۵۶۴ زن

شهری و ۴۶۸۸ زن روستایی و تعداد منتخبین را ۱۱۲۰ زن به عنوان عضو اصلی و علی‌البدل می‌داند. (آفاری، ۱۳۸۲: ۳۲-۲۸) آخرین آمارها نشان می‌دهد تعداد اعضای زن شوراهای با ۷۰/۲۸ درصد رشد در سال ۱۳۸۳ به ۲۳۳۸ نفر رسید. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰)

در مجموع، به نظر می‌رسد پس از گذشت فراز و نشیب بسیار با توجه به شرایط و منابع موجود، زنان طبقه کارگر و طبقه متوسط اعم از زنان شاغل یا دانشجوی به این نتیجه رسیده‌اند که مسائل زنان و خانواده، زنان و آموزش، زنان و اشتغال، زنان و معضلات حقوقی و سیاسی مشکل همه زنان است و نه فقط قشر یا گروه خاصی از زنان و از این رو همسویی‌هایی محقق شده است. از جمله این همسویی‌ها می‌توان به مواردی چون نیاز به اشتغال زایی منطبق با نیروی انسانی ماهر و متخصص زن، برنامه‌ریزی مدون و اختصاص بودجه برای رونق سازمان‌های غیردولتی، صنفی تخصصی و خیریه زنان، بازنگری‌های حقوقی و فرهنگ‌سازی هماهنگ با مسئولیت زنان در عرصه خصوصی و عمومی به طور کلی اشاره کرد.

۶. اشتغال زنان

همه مطالبات زنان در موارد بالا مقوله بندی نشده است و لذا نیازمندی‌های جدی نیز در سطح جامعه برای زنان وجود دارد که از آن

جمله می توان به تداوم نیاز به اشتغال اشاره کرد: در سال ۱۳۷۶ از کل شاغلان کشور ما ۹۴ درصد را زنان تشکیل می دادند که در جامعه شهری ۹۹ درصد و در جامعه روستایی ۸۸ درصد بودند. (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۴۸) این تعداد با ۱۸۷۱ درصد افزایش در سال ۱۳۸۳ به ۱۷۸ درصد رسید. (آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۱۳۸۴: ۲۰) آمارها نشان می دهد که در سال ۱۳۷۸، ۳۰/۳٪ از کارکنان دستگاه های دولتی را زنان تشکیل داده اند که این میزان نسبت به سال ۱۳۷۶، ۷۳٪ رشد را نشان می دهد. از این میان، زنان ۱۷/۷٪ از کارکنان و اعضای هیئت علمی دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی دولتی و ۱۴/۶٪ از عناوین مشابه دانشگاه آزاد اسلامی را به خود اختصاص داده اند. بیش از ۵۳٪ از زنان شاغل در دستگاه های دولتی دارای تحصیلات دانشگاهی هستند. (مشارکت زنان و دولت هفتم ۱۳۷۹-۱۳۷۶، مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری: ۱۲۸-۱۲۷) اطلاعات نشان می دهد در کل کشور ۱۶۱۷۷۷ زن در وضعیت شغلی کارفرما و ۳۴۷ هزار زن به عنوان کارکنان مستقل در بخش خصوصی فعالیت دارند. تعداد تعاونی های ثبت شده زنان در وزارت تعاون در سال ۱۳۷۷، به رقم ۵۲۹۷ با بیش از یک میلیون و دویست هزار نفر عضو رسید. (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۱۳۲) هرچند می توان یکی از شاخص های ضعیف درباره وضعیت زنان را نرخ اشتغال آنان دانست که در سال ۸۳ نسبت به سال ۷۶ بیش از

۲ درصد کاهش نشان می دهد. یعنی نرخ بیکاری زنان هم مانند نرخ مشارکت سیاسی اجتماعی آنها افزایش یافته است. اما کاهش نرخ اشتغال زنان در شرایطی رخ داده که طبق برخی نظرسنجی ها، مهم ترین خواست زنان امروز ایران "اشتغال" است. نتایج یک پژوهش ملی که در سال ۱۳۸۱ توسط مرکز مشارکت امور زنان درباره مطالبات زنان انجام شد، نشان می دهد نخستین خواسته آنها توسعه اشتغال است. (بنی یعقوب، سایت روز آنلاین) البته درخصوص اشتغال تغییراتی نیز دیده می شود. برای مثال بنا به گفته های بنی یعقوب می توان گفت گرایش زنان به اشتغال در عرصه خدمات افزایش داشته، در حالی که اشتغال زنان در عرصه صنعت کاهش چشمگیری را نشان می دهد.^(۷) به نظر می رسد، گرایش زنان بیشتر به حوزه خدمات می باشد. تعبیر دیگر اینست که صنعت ظرفیت لازم برای جذب زنان را ایجاد نکرده و بیشتر مشتاق حضور مردان است.

با توجه به افزایش جذب دانشجویان دختر در دانشگاه ها و ظرفیت موجود به کارگیری نیروی ماهر و تخصصی زن، به نظر می رسد در آینده نزدیک شاهد بحران های جدی درخصوص زنان هستیم. زنی که بخشی از سال های عمرش را در طلب تخصص و دانش معتبر گذرانده و امروز شغلی و بالتبع پایگاه و حیثیت اجتماعی در خوری برای خود نمی یابد، خیلی زود سرخورده شده و به استقبال انواع آسیب های اجتماعی از

خانه نشینی و افسردگی‌های مزمن گرفته تا کجروی‌های فرهنگی و اجتماعی^(۸) می‌رود. در عین حال، از آنجا که برای تحقق جامعه مدنی بسترسازی‌های لازم نشده است و نهادهای مدنی حذفاصل دولت ملت (سازمان‌های غیر دولتی و احزاب) به وجود نیامده‌اند، چتری برای گردآمدن زنان متخصص و تحصیلکرده به وجود نیامده تا مطالبات زنان را از مجرای قاعده مند دنبال کند.

بالا رفتن میزان آگاهی زنان و حضور آنان در دانشگاه و عرصه عمومی، در عرصه خصوصی نیز استلزاماتی می‌طلبد. به طوری که علاوه بر بازتعریف تعهدات، وظایف و حقوق زنان در نقش‌های مختلفی که در خانواده عهده‌دار هستند، باید انعطاف‌پذیری لازم نیز از سوی مردان تجلی یابد. به نظر می‌رسد، رسانه‌های جمعی چون تلویزیون باید در ایجاد تصور هماهنگ با شرایط و نیازهای امروز زنان به تهیه و تدوین برنامه پرداخته و به ترویج الگوهای غیر تبعیض‌آمیز همت گمارند. در این راستا، الهام‌گیری از شخصیت فردی و اجتماعی چهره‌های برجسته فرهنگ اسلامی در عرصه خصوصی و عمومی می‌تواند مثرتر واقع شود. برای این منظور می‌توان به بررسی نقش‌آفرینی‌های اجتماعی فعالانه شخصیت‌های برجسته‌ای چون حضرت خدیجه، حضرت زهرا (س)، حضرت زینب (س) و...^(۹) هماهنگ با مقتضیات زمان خود پرداخته و از منش آنان برای سامان دادن به الگوی زن مسلمان در عصر حاضر بهره گرفت.

به نظر می‌رسد، علاوه بر توجه به پتانسیل‌های مذکور در خصوص ظرفیت‌سازی برای اشتغال زنان، لازم است بستر مناسبی برای عضویت زنان در سازمان‌های غیردولتی صنفی تخصصی، خیریه و... انجام شود. در این صورت، زنان بنا به پتانسیل تخصصی خود می‌توانند اجتماعات سامانمندی تشکیل داده، قدرت چانه‌زنی بیشتری با دولت داشته باشند. در حوزه امور خیریه نیز توانایی‌های زنان در ایجاد چتر حمایتی کاملاً محسوس است. به نظر می‌رسد، علاوه بر تعیین ردیف بودجه سیاست‌گذاری‌هایی جامع و مانعی نیز در این خصوص ضروری است.

قانون مدنی که اکنون در محاکم قضایی مورد استناد واقع می‌شود، در حقیقت همان قانون مدنی است که پیش از انقلاب به تصویب رسیده و طی این سالیان تنها تغییرات اندکی در آن داده شده است. در نتیجه بسیاری از موارد چالش‌برانگیز حقوقی آن هنوز به قوت خود باقی است. موضوعاتی چون دیه، قصاص، حق

۱. پژوهش‌های انجام شده در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که دوران مردسالاری در ایران رو به سپری شدن نهاده است. در مقابل این سؤال که در خانواده شما معمولاً چه کسی تصمیمات اصلی را می‌گیرد؟ فقط ۳۵/۵ درصد پاسخ داده اند پدر. با مقایسه این داده با یافته‌های پژوهشی سال‌های قبل که در ۷۲ درصد از موارد پاسخ‌گویان به محور بودن مرد در تصمیم‌گیری خانواده اشاره کرده اند، می‌توان نتیجه گرفت که ساختار تقسیم قدرت در خانواده در حال دگرگونی است و از همه مهمتر این که جوان‌ترها و تحصیلکرده‌ها بیش‌تر به تصمیم‌گیری‌های مشارکتی در خانواده اشاره کرده اند. بنابراین ارتقاء سطح آموزش باعث شده است که از قدرت انحصاری مردان کاسته شود. به طوری که مشارکت و تصمیم‌گیری‌های یکی از طرفین در امور شغلی یا تحصیلی توسط طرف دیگر فقط ۳۲ درصد مخالف داشته و ۳۹ درصد بر این باور هستند که همسر در انتخاب روش زندگی باید آزادی عمل داشته باشد. (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۲۷۹)

۲. راوودراد در مقاله خود تحت عنوان سینمای سیاسی ایران و زنان کارگردان به بررسی سیاسی بودن آگاهانه فیلم‌هایی چون دو زن و نیمه پنهان به کارگردانی ته‌مینه میلانی و بانوی اردیبهشت و زیر پوست شهر به کارگردانی رخشان بنی‌اعتماد پرداخته و ضمن پی‌گیری طرح مسائل سیاسی و نقد اجتماعی در سایر آثار این دو کارگردان محور کار خود را آثار دوران اصلاحات این دو زن قرار داده است. (راوودراد، ۱۳۸۱: ۱۷۷-۱۴۸)

۳. چهارمین جشنواره تئاتر کوثر به همت سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران ۲۴-۱۶ مرداد در هفت فرهنگسرای تهران برگزار شد.

۴. رجوع شود به آثار منیژه محامدی، چیس‌تا یثربی، سیما تیرانداز، آزی‌تا حاجیان و...

۵. در حال حاضر این رشته در مقطع کارشناسی ارشد در پنج دانشگاه معتبر ایران تدریس می‌شود.

۶. بر اساس این پژوهش که جامعه آماری آن را زنان ۱۵ سال به بالای مجرد و متاهل شهری و روستایی تشکیل می‌داد، افزایش مراکز «فرهنگی - تفریحی»، «آزادی و امنیت»، «بهبود مسائل معیشتی»، «باور توانایی‌های زنان»، «امکانات تحصیلی» و «اصلاح قوانین و مقررات مدنی و جزایی» به ترتیب پس از اشتغال، خواسته‌های بعدی زنان است. (بنی‌یعقوب، سایت روزآنلاین)

۷. نرخ رشد مشارکت زنان در سال‌های اخیر در بخش صنعت ۳۴ درصد کاهش داشته، در بخش خدمات ۱۴ درصد افزایش را نشان می‌دهد که این نرخ رشد برای مردان در همین دوره ۸ درصد بوده است. (بنی‌یعقوب، سایت روزآنلاین)

۸. در خصوص اعتیاد زنان نگاهی بیندازید به کتاب جامعه‌شناسی

اعتیاد، الهام میری آشتیانی، نشر مهاجر، تهران: ۱۳۸۴.

۹. به عنوان مثال، می‌توان به حمایت همه‌جانبه اقتصادی و اجتماعی حضرت خدیجه از پیامبر اسلام (ص)، اعتراض سیاسی حضرت فاطمه (س) در جریان غصب فدک، و افشاگری‌های دلیرانه حضرت زینب (س) در جریان وقایع پس از عاشورا در برابر یزید با توجه به جایگاه فرودست و منفعل زنان در آن دوره اشاره کرد.

منابع

۱. ژانت آفاری، (۱۳۸۲). جنبش زنان ایران غیر متمرکز و گسترده، **مجله زنان**: شماره ۹۸.
۲. آمار مرکز مشارکت زنان از وضعیت پیشرفت زنان ایران، ۸ سال کار برای زنان، گفتگویی با زهرا شجاعی، **مجله زنان**: شماره ۱۲۱.
۳. ژیلای بنی‌یعقوب، وضعیت زنان در دوران ریاست جمهوری محمد خاتمی، www.roozonline.com.
۴. فرزانه پارسا، (۱۳۸۱). نقش زنان ایران در تولید کتاب، **مجله زنان**: شماره ۸۸.
۵. پرویز پیران، جنبش‌های اجتماعی شهری، **مجله آفتاب**، شماره نهم، آبان ۱۳۸۰.
۶. اعظم راوودراد، (۱۳۸۳). سینمای سیاسی ایران و زنان کارگردان، مجموعه مقالات همایش مشارکت سیاسی زنان در کشورهای اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
۷. الهه رستمی، (۱۳۸۳). دستاورد جنبش زنان ایران: برابری جنسیتی به نفع هر دو جنس، **مجله زنان**: شماره ۱۱۰.
۸. حسین رنجبر، (۱۳۸۳). بررسی جنبش اجتماعی زنان از مشروطه تا کنون، دانشگاه علامه طباطبایی.
۹. شادی طلب، ژاله (۱۳۸۱). **توسعه و چالش‌های زنان ایران**، تهران: نشر قطره.
۱۰. الهه کولایی، (۱۳۸۳). عدالت یا برابری جنسیتی، **ریحانه**: شماره ۸.
۱۱. مشارکت زنان و دولت هفتم ۱۳۷۹-۱۳۷۶، مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری.
۱۲. ناهید مطیع، (۱۳۸۱). زنان ایران حرکت تدریجی، صلح آمیز و مدنی، **مجله زنان**: شماره ۹۰.
۱۳. نگاهی به فمینیسم (۱۳۷۷)، مؤسسه فرهنگی طه، معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.

15. Betteridge, Anne H, To Veil or Not To Veil: a matter of protest or policy, Guity Nashat, op,cit.

16. Tohidi, Nayere (1994) Gender & Islamic Fundamentalism: Feminist politics in Iran, Newyork: Bloomington 1994